

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2024, 24: 264-297

Arap Dilinde İttisa': Cümlede Çok Anlamlılık

Zahit KAPLANGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Asistant Professor, University of Aksaray, Faculty of Islamic Sciences,

Department of Arabic Language and Literature

Aksaray / Turkey

zahitkaplangoz@aksaray.edu.tr

orcid.org/0000-0003-3789-0951

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 2 Ağustos / August 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Kasım / November 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 24 **Sayfa /Page:** 264-297.

Atıf / Cite as: Kaplangöz, Zahit. "Arap Dilinde İttisa': Cümlede Çok Anlamlılık [Al-Ittisa' in Arabic Language: Polysemy in the Sentence]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 24 (December 2024): 264-297.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1526689>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Al-İttisa' in Arabic Language: Polysemy in the Sentence

Abstract

Polysemy is generally accepted as the situation where a word has more than one meaning. However, this can also be thought of as a sentence having more than one meaning at the same time. As a matter of fact, it is possible to explain the phenomenon of polysemy in the sentence, which is explained by the concept of ittisa' in Arabic, with many facts in the fields of lexicon, grammar, syntax and rhetoric. It is possible to see the concept of ittisa' in books written on the early Arabic language such as al-Kitâb by Sîbeveyhi (d. 180/796) and Hasâis by İbn Cinnî (d. 392/1002). However, the concept of ittisa' mentioned here is used to express different meanings than the meaning discussed in these studies. As a matter of fact, this concept in the lexicon indicates the use of rare words when expressing a meaning. It also refers to the appropriate use of the opposite meaning of the word. Their structures, which have gone beyond their original usage in the field of syntax, express a part of the concept of ibdal in the field of morphology, and the meanings of metaphor and parabola in the field of rhetoric. In particular, various situations which about syntax and rhetoric mentioned above actually add different meanings to the sentence. Therefore, recently, the concept of ittisa' has been used to examine how more than one meaning occurs in a sentence at the same time. A sentence indicates multiple meanings at the same time when one of the following situations occurs: Different meanings of a word are understood in the sentence at the same time, patterns with more than one meaning, in some cases, although the meaning is the same, the words are interpreted differently due to their location, the acceptance of feminine structures as masculine, the pronoun in the sentence having more than one references and each of them being suitable to be understood, the ellipsis word has more than one reason and covering more than one meaning as all of them are possible, some of the words of the sentence normally spoken in a certain order are introduced/fronted and postponed/backward changing their places by taking and as a result the sentence indicates more than one meaning, Here, the sentence مَا أَغْفَلُكَ عَنَّا can be given as an example of ittisa. The letter مَا in this sentence means both interrogative and admiration. Therefore, both meanings of the letter مَا can be understood from this sentence. In other words, this sentence can simultaneously be understood as "what is the reason for your indifference towards us" or "how indifferent are you towards us". Understanding two different meanings at the same time in this way is an example of ittisa'. Although there are many studies on the subject of words

having more than one meaning, it seems that not much work has been done on this subject in the literature. However, the situation where sentences have more than one meaning at the same time is at least as important as the first issue. This situation contains many rhetorical elements, especially in the style of the Quran. The use of many verses in the study also points to this situation. In this regard, in our study we will try to show in what ways the polysemy in the sentence emerges. For this purpose, first of all, the formation process of the concept of ittisa' will be tried to be revealed according to its historical background, and then this concept will be connected with some subjects in the sciences of lexicon, grammar, syntax and rhetoric.

Keywords: Arabic Language, Grammar, Rhetoric, Polysemy, al-Ittisa'

Arap Dilinde İttisa': Cümlede Çok Anlamlılık

Öz

Çok anlamlılık genelde bir lafzın birden fazla anlama gelmesi durumu olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum bir cümlenin aynı anda birden fazla anlama gelmesi şeklinde de düşünülebilir. Nitekim Arapçada *ittisa'* kavramı ile açıklanan cümledeki çok anlamlılık olgusunu lügat, sarf, nahiv ve belagat alanlarındaki pek çok olguyla açıklamak mümkündür. *İttisa'* kavramını Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb* ve İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) *Hasâis* gibi ilk dönem Arap diline dair yazılan kitaplarında görmek mümkündür. Ancak buralarda zikredilen *ittisa'* kavramı, bu çalışmada ele alınan anlamından farklı anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim lügat alanında bu kavram, bir anlamı ifade ederken nadir lafızların kullanılmasını belirtmektedir. Ayrıca kelimenin zıt anlamının yerinde kullanılmasını da ifade eder. Nahiv alanında asıl kullanımın dışına çıkmış yapıları, sarf alanında ibdâl kavramının bir parçasını, belagat alanında ise mecaz ve teşbih anlamlarını ifade etmektedir. Özellikle yukarıda sayılan sarf, nahiv ve belagat dair kavramlar lafızlardaki çeşitli durumlara işaret ederken aslında cümleye farklı anlamlar kattıkları görülmektedir. Dolayısıyla son dönemlerde *ittisa'* kavramı cümlede aynı anda birden fazla anlamlılığın nasıl meydana geldiğinin incelenmesinde kullanılmaktadır. Bir cümle, aynı anda birden fazla anlama şu durumlardan birisinin olmasıyla delalet eder: Cümledeki müşterek lafzın birden fazla anlamının aynı anda bu cümlede kastedilmesi, cümlede birden fazla anlama gelmesi mümkün olan lafzî kalıpların bulunması ve bu anlamların aynı anda anlaşılması, ism-i masdar tarzı yapıların cümlede bulunması ve bu masdar ile fiilin beraber olmasından kaynaklanan birden fazla anlam, bazı

durumlarda irab aynı olmasına rağmen konumu gereği lafızların farklı yorumlanması, izafetten ötürü müzekker yapıların müennes, müennes yapıların müzekker olarak kabul edilmesi, cümledeki zamirin birden fazla mercisinin bulunması ve her birisinin anlaşılmasının uygun olması, hazfedilen lafzın birden fazla sebebi olması ve hepsinin mümkün olmasıyla birden fazla anlamı kapsaması, cümlenin normalde belirli bir sırayla söylenen kelimelerinin bazılarını takdim/öne ve tehir/arkaya almak sûretiyle yerlerinin değiştirilmesi ve bunun sonucunda cümlenin birden fazla anlama delalet etmesi, cümlede tazminin yani bir kelimeyi başka bir kelimenin anlamını da kapsayacak şekilde kullanmasının ve bir kelimeyle iki kelimenin anlamına ulaşılması durumunun olması, cümlenin aynı anda hem haberi hem de inşâi anlama muhtemel olması, bir cümlede has bir anlama sahip olan lafzın amm bir lafızla ifade edilmesi. Burada *ittisa'*ya مَا أَغْفَلَكَ عَنَّا cümlesi örnek olarak gösterilebilir. Bu cümlede geçen م harfi hem istifham hem de taaccüb anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla bu cümleden م harfinin her iki anlamı da anlaşılabilir. Yani bu cümle aynı anda "bize karşı ilgisizliğin sebebi ne" şeklinde anlaşılacağı gibi "bize karşı ne kadar da ilgisizsin" şeklinde de anlaşılabilir. Bu şekilde iki farklı anlamın aynı anda anlaşılması *ittisa'ya* örnektir. Her ne kadar lafzın birden fazla anlama gelmesi konusu üzerinde pek çok araştırma mevcut olsa da bu konu hakkında literatürde fazla bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte cümlelerin aynı anda birden fazla anlama gelmesi durumu, en az ilk konu kadar önemli bir husustur. Bu durum belâgî pek çok unsuru barındırmakla birlikte özellikle Kur'ân'ın üslubunda oldukça sık karşılaşılmaktadır. Çalışmada çok fazla ayet kullanılması da bu duruma işaret etmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızda cümledeki çok anlamlılığının hangi yollarla ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle *ittisa'* kavramının teşekkül süreci tarihi alt yapısına göre ortaya koyulmaya çalışılacak sonrasında bu kavram, lügat, sarf, nahiv ve belagat bilimlerinde bulunan bazı konularla irtibatlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Gramer, Belagat, Çok Anlamlılık, İttisa'.

Giriş

İttisa' (الإتِّسَاعُ), Arapça وَسِعَ، يَسِعُ، سِعَةً kökünden türemiş ifti'âl bâbından bir kelimedir. Sözlükte darın zıttı yani geniş, zengin anlamlarına gelen bir lafızdır.¹ Söz konusu lafzın ıstılahlaşma sürecinde farklı formlarda ve lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi çeşitli alanlarda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu kavram Sîbeveyhi'nin eseri *el-Kitab'*ta السَّعَةُ، اتَّسَعَ، الإِتِّسَاعُ gibi² isim, fiil ve masdar formlarda kullanılmıştır. *İttisa'* lügat alanında, çeşitli durumları ifade etmektedir. Bu durumlardan birisi, bir anlam için bu anlamı ifade eden nadir lafızların kullanılmasıdır. "Alışılmamış lafızlarla kastedilen anlamı dile getirme" bölümünde *ittisa'* tabirini kullanan İbn Cinnî, bununla bir anlamın meşhur olsun nadir olsun farklı kelimelerle ifade edilmesini kastetmektedir.³ *İttisa'* lafzının böyle durumlar için kullanıldığı pek çok örnek mevcuttur. Ferrâ (öl. 207/822), أَفْتُونِي فِي أَمْرِي "Bu işimde bana fikir verin"⁴ ayetinde geçen أَفْتُونِي "fetva verin" lafzının "bana fikrinizi söyleyin, benimle danışın" anlamında kullanıldığını bunun ise lügatte genişlik/*ittisa'* olduğunu belirtmektedir.⁵ Buna göre danışmak anlamında daha sıklıkla kullanılan أَفْتَى fiili yerine أَفْتَى fiilinin kullanılması lügatte *ittisa'ya* örnektir. Lügat alanında *ittisa'nın* ifade ettiği bir diğer durum ise esnek olma halidir. Esnek durumda olma hali, bir kelimenin zıt anlamı yerine kullanılabilmesinde ortaya çıkar. Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), وَرَاءَ (arka) lafzının *ittisa'/esnek* durum halinde أَمَامَ (ön) lafzı yerine kullanılabileceğini ifade etmektedir.⁶ Söz konusu esneklik art arda duran iki taşın konumu gereği birinin diğerinin önünde olabileceği

¹ Ebû el-Hasan Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halîl İbrâhim Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1996), "vsa", 3/341; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "vsa" 8/392.

² Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 1/211, 212, 410.

³ Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Heyet (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyye, 1990), 2/468.

⁴ en-Neml 27/32.

⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî (Mısır: Dâru'l-Misriyye, 1403/1983), 2/292.

⁶ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 7/214.

gibi arkasında da olabilme halidir. Bu alandaki farklı bir kullanım ise özel anlamda kullanılan bazı lafızların anlamlarında genişlemeye uğramasıdır. Cinsel ilişki anlamındaki نَكَحَ lafzının evlilik anlamında kullanılması, anlamdaki genişliğe yani *ittisa'ya* örnektir. Lügat alanındaki bir diğer anlamı ise bir lafzın kendisi dışında farklı bir anlama işaret etmesidir. *أُمَّهَاتُهُمْ* "Peygamberin eşleri de, mü'minlerin anneleridir"⁷ ayetindeki *أُمَّهَاتُهُمْ* "anneleri" lafzı sadece onların birer anne olmalarını değil aynı zamanda müminlerin onlarla evlenmesini yasaklamaktadır.⁸ İşte bu durum Arap dilinde lügat alanındaki genişliği yani *ittisa'ya* ifade etmektedir.

Nahiv alanında *ittisa'* terimi daha çok asıl kullanımın dışına çıkmış yapıları ifade etmek için kullanılmaktadır. Konu itibarıyla zarfların, fiillerin, harflerin ve masdarların bazı durumlarına aynı şekilde hazif konusunda bazı durumlara işaret etmek için *ittisa'* kavramının kullanıldığı görülmektedir. Zarflar eşyayı bir nevi kuşatan unsurlar oldukları için kimi zaman cümlede isimlerinin yerlerine geçmekte ve harfi cerr ile kullanılmaları gerekirken harfi cerrin hazf olduğu görülmektedir.⁹ Bu durumda mefulü fih olarak kabul edilen zarf, mefulü bih olarak mazrufuna dönüşmüş olur. Hem zarfın mazrufunun yerine kullanılması hem de harfi cerrî hazfedilerek mefulü bihe dönüşmesi durumlarının ifadesi için *ittisa'* tabiri kullanılmıştır. Bu duruma aşağıdaki beyit örnek olarak gösterilebilir.

”وَيَوْمَ شَهِدْنَاهُ سَلِيمًا وَعَامِرًا قَلِيلَ سَوَى الطَّعْنِ الدَّرَاكِ نَوَافِلُهُ“¹⁰

Süleyym ve Âmir oğullarının (savaşçıları) günlerinin çok azı hariç, (ganimet olarak) ucundan kan damlayan mızrakları görürüz.

Yukarıdaki cümlede شَهِدْنَاهُ ifadesinde يَوْمَ (güne) dönen هـ (o) zamirinin normalde فِيهِ şeklinde olması gerekir. Ancak söz konusu zamir, mefulü bihe benzetilerek harfi cer hazf olunmuştur.¹¹ Benzer bir durum masdarların zarf olarak kullanılmasında ortaya çıkar. Ukberî (öl.

⁷ el-Ahzâb 33/6.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 5/151.

⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 3/220.

¹⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/177.

¹¹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi sina'ati'l-i'râb*, thk. Alî bû-Mulahham (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 82; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/177, 178.

616/1219), وَأَوَّلَ مَرَّةٍ، “Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz”¹² ayetindeki مَرَّةً kelimesinin aslında مَرٌّ، fiilinin masdarı olduğunu sonra *ittisa'ya* uğrayarak zarf olarak kullanıldığını ifade etmiştir.¹³ İbnü's-Serrâc (öl. 316/929) ise masdarın zarf olarak kullanılmasını bir zamanı ifade eden ismin, masdara izafe edilip sonrasında hazf olmasıyla açıklamaktadır.¹⁴ Buna göre وَفَّتْ حُفُوقَ النَّجْمِ “Sana yıldızın battığı vakitte geldim” cümlesinde zamana işaret eden وَفَّتْ lafzı hazfedilip حُفُوقَ النَّجْمِ şekline dönüşmüş ve حُفُوقُ masdarı onun yerine geçmiştir. Masdarın bu şekilde kendi kullanım alanından çıkıp zarf olarak kullanılması *ittisa'* olarak nitelendirilmiştir. Fiiller hakkında da *ittisa'* tabiri kullanılmaktadır. Örneğin Beyzâvî (öl. 685/1286) normalde zaman ve eyleme delalet eden fiillerden zaman mefhumu düşürülürse kullanımında genişlik yani *ittisa'* olacağını böylece isme dönüşüp isim gibi kullanılabileceğini belirtmektedir.¹⁵ Bu şekilde fiil, isim gibi kendisine izafe edilebilen ve kendisinden haber verilebilen yani fail gibi bir konuma geçebilmektedir. وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا Onlara iman edin, denilince¹⁶ ayetinde لَقُوا lafzı her ne kadar fiil olsa da herhangi bir zamana delalet etmediği için fail konumunda bulunmaktadır.

Sarf ilminde harflerin birbiri yerine dönüşmesini ifade eden ibdâl kavramı *ittisa'nın* bir parçası olarak ele alınmaktadır. İbn Cinnî شِيرَاز isminin çoğulu olan شَوَارِيز kelimesini açıklarken bunun aslının شِيرَاز olduğunu ancak ي harfinin *ittisa'* olarak و harfine dönüştüğünü ifade etmektedir.¹⁷ Ayrıca bir kalıbın farklı bir kalıba benzetilerek anlamında meydana gelen genişliği ifade etmek için de kullanılabilir. Örneğin مَاءٌ غُورٌ “çekilen su” ifadesindeki غُورٌ lafzı masdar olmasına rağmen ism-i fâil anlamında غَائِرٌ

¹² el-En'âm 6/94.

¹³ Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî (Suriye: Îsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.), 1/522.

¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, thk. Abdulhuseyn el-Fetlî (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 1/193.

¹⁵ Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418), 1/41.

¹⁶ el-Bakara 2/13.

¹⁷ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *Sirru sinâ'ati'l-i'râb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/378.

lafzının yerine kullanılmıştır. Bu gibi durumları ittisa'ya dâhil etmek mümkündür.¹⁸

Belagat ilminde *ittisa'* kavramını ele almak için belagati oluşturan alt ilimlere yani meânî, beyân ve bedîi ilimlerinde nasıl kullanıldığına bakılması gerekmektedir. Meânî ilminde *ittisa'* kavramı takdîm ve tehir ile ortaya çıkan anlam genişliklerine ve hazf ile ortaya çıkan îcâz durumlarına işaret etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Ebû Hayyân (öl. 745/1344), *وما جعله الله إلا بشرى لكم ولتطمئن قلوبكم به*, *Bu yardımı Allah size, sırf bir müjde olsun ve kalbleriniz bununla yatışsın diye yaptı*¹⁹ ayetiyle *وما جعله الله إلا بشرى ولتطمئن قلوبكم به* “Allah bunu sadece bir müjde olsun ve kalbiniz bununla yatışsın diye yapmıştı”²⁰ ayetlerinde geçen *به* ifadesinin takdîm ve tehirinde fesahat açısından sanatsal bir yapı oluşturduğunu ve sözde *ittisa'ya* sebebiyet verdiğini dile getirmektedir.²¹ Aynı şekilde hazf ile îcâz olma halinin *ittisa'* ile ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. *صيدا علىه يومان* “iki günde avlandı” ifadesinde fail hafzedilmiş ve onun yerine iki gün ifadesi geçmiştir. Bu durumu ifade etmek için *ittisa'* tabiri kullanılmıştır.²² Beyan ilminde ise daha çok mecaz ve teşbih konuları ile ilintili yerlerde *ittisa'* ifadesi bulunmaktadır. Nitekim İbn Cinnî, *أنت الأسد* “sen aslansın” ifadesinin anlamı hakkında mecaz ve *ittisa'* bulunduğunu belirtmektedir.²³ Bu şekilde mecaz ve *ittisa'nın* benzer anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bedî' ilminde ise *ittisa'* tabiri yerine *التوسع/tevvessü'* ifadesi kullanılmakta olup, cümledeki kapalılığı gidermek için biri diğerine atfedilen iki ismi ifade eder.²⁴ *İttisa'* mefhumunun burada belirtilen kullanım alanlarının yanında farklı bir ıstılah için kullanıldığı da görülmektedir. İbn Cinnî, “iki anlam verme ihtimali olan bir lafzın iki anlamından daha güçlü olanı mı seçilmeli yoksa her ikisi de kastedilen anlam olarak kabul edilebilir mi” babında güçlü olanın seçilmesi durumunda bile diğer anlamın kastedilen

¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/370, 390.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/126.

²⁰ el-Enfâl 8/10.

²¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 5/280.

²² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/211.

²³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/179.

²⁴ Zeynuddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî el-Munâvî, *et-Tevkîf alâ muhimâmâtî't-te'ârîf* (Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1410/1990), 112.

anlam olma ihtimalini yok etmeyeceğini ifade etmektedir.²⁵ Ayrıca Abdülkâhir Cürçânî (öl. 471/1078-79), Arapçada bir cümlenin aynı anda birden fazla anlama sahip olabileceğini belirtmiştir.²⁶ Son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar aynı anda birden fazla anlamı ihtiva eden cümleleri *ittisa'* kavramı ile irtibatlandırmıştır.²⁷

Yukarıda ifade edilen bilgilerle *ittisa'* mefhumunun teşekkülü ortaya konulmaya çalışılmıştır. *İttisa'nın* pek çok yönünün olması söz konusu mefhumun bütün konularını kuşatan bir makaleyi meydana getirmeyi zorlaştırmıştır. Nitekim Süleyman Alomirat, "Sözün Yorumlanmasında Geniş Anlamlılığın Retorik Yönü" adlı çalışmasında²⁸ *ittisa'* ile belagat arasındaki irtibata değinmektedir. Bu çalışmada ise belagatin yanında lügat, sarf ve nahiv alanlarındaki çeşitli unsurlarla meydana gelen cümledeki birden fazla muhtemel anlamların oluşumları incelenecektir. Dolayısıyla çalışmada lügat, sarf, nahiv ve belagat olmak üzere dört ana başlık altında *ittisa'* mefhumu ele alınacaktır.

1. Lügat Alanında İttisa': Müşterek Lafızlar (Usûl Âlimlerine Göre)

İbn Dürüsteveyh (öl. 347/958) gibi kimi nahiv âlimi tarafından dilde anlaşılmayı zorlaştırması sebebiyle varlığı kabul edilmese de diğer pek çok dil âliminin kabul ettiği müşterek lafız olgusu²⁹ hakkında özellikle

²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/490.

²⁶ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahman b. Muhammed el-Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-i'câz fi'ilmî'l-Me'ânî*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Medenî, 1413/1992), 1/286.

²⁷ Muhammed Nureddîn el-Müneccid, *İttisâ'u'd-delâleti fi'l-hitâbi'l-Kur'ânî* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2010), 77; Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyyetü ve'l-ma'nâ* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2000), 163.

²⁸ Suliman Alomirat, "Belâgütü'l-İttisâ' fi Te'vili'n-Nas", *Tasavvur* 2 (2018).

²⁹ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 4/173; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye* (Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, 1997), 22, 23; İbn Dürüsteveyh gibi Ebû Hilâl el-Askerî ve Hâkim et-Tirmizî gibi bazı dil bilginleri de lafızlarda müşterekliği kabul etmemektedirler. bk: Ebû Muhammed Abdullâh b. Ca'fer b. Muhammed b Dürüsteveyh İbn Dürüsteveyh, *Tashîhu'l-fasîh ve şerhuhu*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire1419/1998), 188 Bununla birlikte zikrolunan görüş pek çok yönden eleştirilmiştir. bk: Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, thk. eş-Şeyh Ahmed İzzu İnâye (Dimaşk: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1419/1999), 1/57-59; Ebû Abdillâh Fahrüddîn

erken dönem dil ve usûl âlimlerince farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Konuya dair dil âlimlerinden Sîbeveyhi'nin Arap dilindeki lafızları taksim ederken, anlamları farklı tek bir lafız grubuna işaret ettiği görülmektedir. O, "Arapların sözlerinde tek bir anlamı olan lafızlar, anlamı aynı olan farklı lafızlar ve farklı anlamları olan lafızlar vardır" demektedir.³⁰ Diğer bir dil âlimi İbn Fâris (öl. 395/1004) ise müşterek lafız, "iki veya daha fazla anlama gelme ihtimali olan lafız" şeklinde tanımlamaktadır.³¹ Harfler, isimler ve fiillerin müşterek anlamlarının olabileceğini vurgulayan İbn Cinnî herhangi bir tanım yapmaksızın çeşitli örnekler vererek durumu açıklamaya çalışmaktadır.³² Bu açıklama ve tariflerden erken dönem dil âlimlerinin müşterek lafızlar hakkında her hangi bir kayıt ve şart getirmeksizin geniş bir bakış açısına sahip oldukları ve mecaz olsun olmasın birden fazla anlama sahip bütün lafızları bu gruba dâhil ettikleri görülmektedir. Bu durum, الطَّلُّ kelimesinin hem hakiki anlamı olan "zayıf yağın yağmur" hem de mecaz olarak kullanılan "yaşlı erkek" anlamlarını veren müşterek lafızlara dair ilk yazılan *el-Müncid* gibi sözlüklerde görmek mümkündür.³³

Usûl âlimlerinden Gazzalî (öl. 505/1111) ise müşterek lafız, "bir lafzın farklı varlıklara eşit ve hakiki olarak delalet etmesi" şeklinde tarif etmektedir.³⁴ Söz konusu tarif ufak bazı değişiklikler olsa da genel kabul görmüştür.³⁵ Nitekim Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210), "farklı hakiki anlamlara birden fazla ve ilk haldeki vaz' ile mevzu olan lafızlardır"

Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-Ulvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 261-266.

³⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 24.

³¹ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fikhî'l-luğati'l-Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-Arabi fi kelâmihâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 207.

³² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/112.

³³ Muhammed Nureddîn el-Müneccid, *el-İştirâku'l-lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1419/1999), 30; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Ezdî Kurâ`u'n-Neml, *el-Müncid fi'l-luğa*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdalbâkî (Kahire: Alimu'l-Kütüb, 1988), 254.

³⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, thk. Suleymân Dunyâ (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1961), 81.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdir eş-Şâfi 'î ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fıkh* (y.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 2/377; Ebu'l-Hasen Alî b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm b. Hâmid Takiyyuddîn es-Subkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 1/248.

şeklindeki tanımı ile bu etkilenmeden bahsedilebilir.³⁶ Çünkü Gazzalî'nin "hakiki olarak delalet etmesi" ifadesi Râzi de "ilk halde vaz' olması" sözüyle karşılık bulmaktadır. Yapılan tariflerle usûl âlimlerinin müşterek lafza mecaz anlamları katmadıkları görülmektedir. Çünkü mecaz anlama lafız gerçekte delalet etmediği gibi bir lafzın ilk defa vaz olduğu anlam da mecaz anlam değildir. Usûl âlimlerinin söz konusu tarifinin sonraki dil âlimlerini etkilediği görülmektedir.³⁷ Bu çalışmada usûl âlimlerinin yapmış oldukları tarif üzerinden yani mecazı buraya dâhil etmeden müşterek lafız ve *ittisa'* arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Yukarıdaki tanımlarda müşterek lafzın hakikate delalet etmesi veya ilk vaz'ı ile mevzu olmasından bahsedildi. Mezkûr ifadelerle وَجَدَ ve الْعُرْتُ lafızları örnek olarak gösterilebilir. İlk lafız göz, pınar ... gibi farklı anlamlara gelirken³⁸ ikinci lafız ise buldu ve bildi anlamlarına gelmektedir.³⁹ Ayrıca istifham, taaccüb, olumsuzluk ve mevsuliyet anlamlarına gelebilen ما ve tekid, şart gibi değişik anlamlara gelen اِنْ vb. harfler için de durum aynıdır.⁴⁰ Bu kısımda var olan diğer bir durum ise lafzın kalıbının birkaç kelimenin ortak kalıbı olmasıdır. Bu genellikle ayne'l-harfi (ortadaki harf) illetli olan lafızlar ile ayne'l-harfi hemze olan lafızların ism-i fâilinin ortak olması gibi durumlarda ortaya çıkar. سَأَلَ (aktı) ile سَأَلَ (sordu) lafızlarının ism-i fâillerinin سَائِلٌ aynı kalıpta gelmesi buna örnektir.⁴¹

Müşterek lafızlara dair genel bilgiler verildikten sonra müşterek lafızların *ittisa'* ile olan ilişkisine geçilebilir. *İttisa'* ile bir cümlenin birden fazla anlama eşit seviyede delalet ettiği ifade edilmişti. Eğer cümledeki müşterek lafzın birden fazla anlamının aynı anda bu cümlede kastedilme şansı mümkün olursa bu durum *ittisa'* için örnek olacaktır. *İttisa'* ile

³⁶ Râzi, *el-Mahsûl*, 1/261.

³⁷ Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Ali Şîrî (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1424), 1/59; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/292.

³⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fikhî'l-luğa*, 59, 152.

³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 24.

⁴⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/112.

⁴¹ Âlâ Tarîf Garâyibe, "el-Müşterekü'l-lafzî fi'l-lugâti'l-Arabiyye: Dirâsetun Lugaviyyetun", *el-Mecelletu'l-Arabiyyetu li'l-ulûm ve neşri'l-ebhâs* 6/2 (2020), 8, 9.

müşterek lafızlar arasındaki ilişki جَائِرٌ هُوَ ve مَا أَغْفَلَكَ عَنَّا cümleleriyle ortaya konulabilir. جَائِرٌ هُوَ sözündeki جَائِرٌ lafzı hem جَارٌ “zulmetme” hem de جَائِرٌ “şikâyet ederek sesini yükseltme” fiillerinin ismi fail olarak ortak kalıbıdır. Şayet bu lafzın bütün anlamları cümleye dâhil edilirse kişinin hem zâlim olduğu ama aynı zamanda bir mazlum gibi sesini yükselterek bu durumdan şikâyet ettiğine dair bir anlama ulaşılır. Yine مَا أَغْفَلَكَ عَنَّا cümlesindeki مَا harfinin istifham ve taaccüb anlamlarına geldiği belirtilmişti. Bu cümle مَا harfinin her iki anlamını da kapsayabilir. Yani bu cümle aynı anda hem “bize karşı ilgisizliğin sebebi ne” şeklinde anlaşılacağı gibi hem de “bize karşı ne kadar da ilgisizsin” şeklinde de anlaşılabilir. Bu şekilde iki farklı anlamın anlaşılması *ittisa'ya* örnektir.

İttisa'nın bu şekline Kur'an'daki şu ayet örnek olarak gösterilebilir. *“Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık”*⁴² ayetinde geçen هُوَ lafzı oyun eğlence anlamındadır.⁴³ Ancak Yemen bölgesindeki lehçelerde bu lafız kadın, çocuk ve cinsel ilişki anlamında kullanılmaktadır.⁴⁴ Bu anlamda şu şiir örnek olarak gösterilebilir:

“أَلَا زَعَمْتَ بِسَبَاسَةِ الْيَوْمِ أَنِّي كَبُرْتُ وَأَنْ لَا يُحْسِنَ اللَّهُ أُمَّتِي”⁴⁵

Besbâse bugün benim yaşlandığımı ve benim gibilerin cinsel ilişkide iyi olmadığını düşündü.

Mezkûr lafız hakkındaki bilgilerden yola çıkarak kimi müfessirler her iki anlamında bir arada olabileceğini belirterek bu sözü hem eğlence hem de çocuk edinme olarak yorumlamışlardır. Böylece ayetin genel anlamında Allah'ın boş bir iş yapmayacağı anlaşılacağı gibi çocuk edindi iddiasında bulunanlara da bir reddiye olarak kabul etmişlerdir.⁴⁶ Böylece söz konusu lafzın birden fazla anlamı aynı anda kullanılmakta ve *ittisa'ya* örnek olmaktadır.

⁴² el-Enbiyâ 21/17.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/259.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/17

⁴⁵ İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî İmru'u'l-Kays, *Dîvânü İmri'i'l-Kays*, thk. Abdurrahmân el-Mustâvî (Beirut: Dâru'l-Marife, 1425/2004), 136.

⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîtt*, 7/416; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim İtfeyyîş Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 11/276.

2. Sarf Alanında İttisa'

2.1. Birden Fazla Anlama Gelen Kalıplar

Arapçada bazı kalıpların birden fazla anlama geldiği görülmüştür. Örneğin فَعِيلٌ kalıbı isim, masdar, ism-i fâil, ism-i meful, mübalağa gibi pek çok anlama gelebilmektedir.⁴⁷ İbn Cinnî bu hususta كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا sözünde geçen نَاهِيًا lafzını örnek olarak vermiş ve bu lafzın hem ism-i fâil konumunda hem de masdar konumunda olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Buna göre bu lafız ism-i fâil olarak kabul edilirse, “İslam ve yaşlılık, kişiyi engelleyici olarak yeterdir” anlamı verilmektedir. Şayet masdar olarak kabul edilirse mezkûr lafız mahzûf bir ذُو/sahiplik lafzının muzâfun ileyihi olacaktır ki anlam, “Yaşlılık ve İslam, engelleme sahibi olarak kişiye yeter” anlamında olacaktır. Ayrıca kökü üç harften fazla olan fiillerin ism-i meful, masdar-ı mimi, ism-i zaman ve mekân kalıplarının ortak olması ve bazı durumlarda ism-i failerin de bu ortak kalıpta gelmesi mümkündür. مُخْتَارًا kelimesi burada zikredilen bütün anlamları vermektedir. Buna göre هَذَا مُخْتَارًا cümlesindeki مُخْتَارٌ lafzı ism-i fail olursa cümlenin anlamı “bu bizi seçen” olacaktır. Eğer ism-i meful anlamında olursa “bu bizim seçilenimiz”, masdar ise “bu bizim seçtiğimiz” ism-i mekân anlamında “bu seçtiğimiz mekân” olarak anlaşılacaktır. İşte böyle bir lafız bulunan cümlede bu anlamlardan birkaçının kastedilmesi durumunda anlamca ittisa' meydana gelmiş olacaktır.⁴⁹

Bu bağlamda إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ifadesi⁵⁰ yer alan الْمُسْتَقَرُّ ifadesi yukarıda belirtilen durumla benzerlik göstermektedir. Çünkü bu lafız karar kılmak, karar kılınan yer ve zaman olarak anlaşılabilir. Buna göre ayetin anlamları şu şekilde olabilir:

a- الْمُسْتَقَرُّ ifadesi masdar anlamında “O gün Allah’ın yanında karar kılarlar” yani o gün insanlar ancak Allah’ın huzurda duracaklar başka bir eylem yapamayacaklardır.

b- الْمُسْتَقَرُّ ifadesi ism-i mekân anlamında “O gün Allah’ın karar kıldığı yerdedirler” yani o gün insanlar Allah’ın hükmüne tabi olacak ve onun

⁴⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 5/104; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/28-37.

⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/491.

⁴⁹ Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyyetü ve'l-ma'nâ*, 170.

⁵⁰ el-Kıyâmet 75/12.

insanlar için takdir ettiği yer olan cennet veya cehennemde bulunacaklardır.

c-المُسْتَقْرَرُ ifadesi ism-i zaman anlamında “O gün Allah’ın karar kıldığı zamandır” yani o gün insanların ebedi olarak kalacakları yerleri hakkında Allah’ın hüküm vermesini bekledikleri zamandır.⁵¹

İşte bu kelimenin her üç anlamı, söz konusu ayetin anlam bütünlüğüne uyduğu için tamamını birlikte düşünmek uygun olacaktır. Şayet bu lafzın yerine الاستقرار kelimesi gelmiş olsaydı bu üç anlamı birlikte düşünmek imkânsız olacaktı. Buna göre zikredilen anlamları bir arada düşünmek bir çeşit anlamda ittisa’ olarak kabul edilecektir.

Benzer bir durum وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ayetinde⁵² bulunan كَظِيمٌ lafzı için geçerlidir. فعيل kalıbından olan كَظِيمٌ lafzı ism-i fail halde sabreden, susan anlamlarında olabilir. Nitekim bu konuda şu şiir şahit olarak gösterilmiştir.

“فَإِنْ تَكُ كَظِيمًا بِمُصَابِ شَاسٍ فَإِنِّي الْيَوْمَ مُنْطَلِقٌ لِسَانِي”⁵³

Başına gelen büyük musibete sabreden/susan olsan da... Bugün ağzıma geleni söyleyeceğim.

Bu durumda ayetin anlamı, “hüznünden ötürü gözleri ağardı buna rağmen susan, sabreden oldu” şeklinde olacaktır. Aynı zaman da bu kalıp mübalağa anlamında da kullanıldığı için “çok hüznünlendi” şeklinde bir anlamı olacaktır. Burada zikredilen anlamların hepsi bu ayet için uygundur. Nitekim Taberî ve Kurtubî gibi müfessirler bu ayeti böyle yorumlamışlardır.⁵⁴ Görüleceği üzere bu şekilde bir söz, birden fazla anlama ulaşmış dolayısıyla ittisa’ meydana gelmiştir.

⁵¹ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Lemesatun beyaniyyetun fi nususun mine't-tenzil* (Ürdün: Dâru Ammâr li'n-Neşr, 1423/2003), 210; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 10/347; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/660, 661.

⁵² Yusuf 12/84.

⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnü'l-Enbârî, *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, thk. Muhyî'd-Dîn Abdurrahman Ramadân (Dımaşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Luğati'l-Arabiyye, 1390/1971), 1/87; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1410/1993), 10/248.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 9/249; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/57.

2.2. İsm-i Masdardan Kaynaklanan İttisa'

İsm-i masdar bir fiilin masdarının yerine kullanılabilen isimlerdir.⁵⁵ Masdarla olan fark ise masdar, fiiliyle harf sayısı aynı veya fazla olabilen masdarlarken, ism-i masdar fiilinin harf sayısına göre daha az olan masdarlardır. Bu kısmın yukarıdaki bölümden ayrılmasının sebebi ism-i masdarın kalıbından ziyade normal masdarla kullanılması neticesinde ittisa'ya sebep olmasıdır. Örneğin اَعْطَسَلَ fiilinin normal masdarı اَعْطَسَال iken ism-i masdarı اَعْطَسَلْ lafzıdır. Ayrıca ism-i masdarlar hem alem hem de masdar olarak görev yapabilirler.⁵⁶ Dolayısıyla اَعْطَيْتُهُ عَطَاءً حَسَنًا cümlesini iki farklı şekilde anlamlandırmak mümkündür. Buradaki ism-i masdar olan اَعْطَاءْ lafzını masdar anlamıyla “verme” olarak anlaşılacağı gibi alem olarak eşya, mal şeklinde de anlaşılabilir. Buna göre masdar anlam olarak “ona güzel bir verişle verdim” şeklinde olurken alem anlamıyla “ona güzel eşya verdim” şeklindedir. Şayet bu cümlede her iki anlam da anlaşılırsa bu ittisa' olacaktır. Eğer bu cümledeki ism-i masdar yerine fiilin kendi masdarı olan اَعْطَاءْ gelmiş olsaydı bu cümleyi her iki şekilde anlamak mümkün olmayacak sadece “ona güzel bir verişle verdim” olarak anlaşılacaktır.

Bu konuda başka bir durum ise cümlede var olan fiilden farklı olan bir masdarın bulunduğu yapılarıdır. اِدْكُرْ اِسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ اِلَيْهِ تَبْتِيَالًا ayetinde⁵⁷ bulunan تَبْتِيَالًا fiili تَفْعُلْ babındandır. Ancak ayetteki masdar تَفْعِيلًا babından تَبْتِيَالًا lafzıdır. Ayette iki farklı yapının bir arada bulunmasının muhtemel sebeplerinden birisi her iki yapının anlamının bir anda düşünülmesi denilebilir. Şöyle ki تَفْعُلْ babı bir şeyi aşama aşama yapmayı ifade eder. Örneğin تَبَصَّرَ fiili aşama aşama derin bir düşünmeyi ifade etmektedir. تَفْعِيلًا babı ise çokluğu ve mübalağayı ifade etmektedir. Örneğin كَسَّرَ fiili kırdı, anlamındayken كَسْرًا fiili kırma işleminin çokluğuna ve mübalağaya işaret eder ki parçaladı, anlamında kullanılır. Buna göre mezkûr ayeti her iki babın anlamları göz önünde bulundurularak yorumlamak mümkündür.

⁵⁵ Ruknu'd-Dîn Hasan b. Muhammed b. Şeref Şâh el-Huseynî Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Abdu'l-Maksûd Muhammed Abdu'l-Maksûd (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2004), 1/308.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâ'î el-Cîyânî Cemâluddîn İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Dâru Hicr, 1410/1990), 3/121, 122.

⁵⁷ el-Müzzemmil 73/8.

تَبَيَّنَ lafzı aşama aşama giderek derinleşen bir yönelmeyi ifade ederken, تَبَيَّنَ ifadesi sık sık yönelme anlamındadır. Her iki anlam bir arada düşünüldüğünde ayetin anlamı “Rabbinin ismini zikret ve rabbine aşama aşama giderek derinleşen bir yönelmeyle sık sık yönel” şeklinde olacaktır. Şayet ayet “وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا” veya “وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا” şeklinde tek bir kalıpta olsaydı anlamı “Rabbinin ismini zikret ve rabbine sık sık yönel” veya “Rabbinin ismini zikret ve rabbine aşama aşama giderek derinleşen bir yönelmeyle yönel” şeklinde olacaktı. Açıkça görüleceği üzere her iki anlamda, ilk anlama göre daralma meydana gelmiş olacaktı. Çünkü ilk cümledeki anlamda “aşama aşama derinleşen bir yönelme” ikinci cümledeki anlamda ise “sık sık yönel” söylemleri bulunmamaktadır.⁵⁸

3. Nahiv Alanında İttisa'

3.1. İrabdan Kaynaklanan İttisa'

İrab, lafzî ve takdirî amillerin değişmesiyle kelimelerin sonunun değişmesidir.⁵⁹ Dolayısıyla bir cümlemin doğru bir şekilde anlaşılması, irabının bilinmesine bağlıdır. Nitekim مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ ifadesindeki kelimelerin son hareketi belli olmadığı için bu cümleyle neyin kastedildiği anlaşılammamaktadır. Çünkü bu ifadeyi “Zeyd ne güzeldir”, مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ “Zeyd’de güzel olan nedir” ve مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ “Zeyd güzel değildir” olarak üç farklı şekilde söylemek mümkündür.⁶⁰ Ancak bazı durumlarda irab aynı olmasına rağmen konumu gereği lafızları farklı yorumlamak mümkündür. وَلَا تُظْلَمُونَ قَبِيْلًا ayetinde⁶¹ geçen قَبِيْلًا lafzı bu konu için bir örnektir. Bu lafız “çekirdekdeki yarık”⁶² anlamında olup bir şeyin azlığına delalet eder. Dolayısıyla bu cümleyi قَبِيْلًا قَبِيْلًا مَا مَهْمَا كَانَ قَبِيْلًا şeklinde “az olsa bile bir zulümle zulmetmezsiniz” şeklinde yorumlamak mümkündür. Buna göre söz konusu lafız mefulü mutlak olarak düşünülür. Mezkûr lafzı

⁵⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'âi ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Şeyh İbrahim Ramadân (Beyrut: y.y, 1410), 555.

⁵⁹ Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî el- Ukberî, *el-Lubâb fi ileli'l-binâ'i ve'l-irâb*, thk. Abdu'l-İlâh en-Nebhân (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995), 1/52; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. Muahmed Ali Beysun (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 31.

⁶⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luğa*, 35.

⁶¹ en-Nisâ 4/49.

⁶² Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, 30/144.

cümlede mefulü mutlak olarak değil de meful-u bih olarak da yorumlamak da mümkündür.⁶³ Bu durumda lafzın kendi anlamını düşünmek gerekir. Bu lafzın “çekirdekteki yarık” olan anlamı düşünülecek olursa cümlelerin genel anlamı “çekirdekteki yarık miktarınca olan bir şeye (yani çok küçük bir şeye) dahi zulüm yapmazsınız” şeklinde olacaktır. Görüleceği üzere bu ayetin anlamı hakkındaki her iki görüşte aynı anda geçerli olarak kabul edilir. Dolayısıyla burada anlamda *ittisa'nın* olduğu görülecektir.

Benzer bir anlatı هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَٰ رُشْدًا /rüşdâ/rüşd (hak yolunda olma) lafzı için geçerlidir. Çünkü bu lafız أَتَّبِعُكَ/sana tabi olayım ifadesinin mefulü li eclihi olabileceği gibi buradaki zamirin hali veya تُعَلِّمَنِي/bana öğretmen ifadesinin ikinci mefulü bihi olabilme durumu vardır.⁶⁵ İlk duruma göre anlam: “Hak yolunda olmak için sana öğretileni bana öğretme hususunda sana tabi olabilir miyim” şeklinde olacaktır. Böylece hak yolda olmak isteği, tabi olmanın sebebini ortaya koyacaktır. İkinci durumdaki anlam: “Doğru yol üzeri olan sana, öğrendiğin bilgileri bana öğretmen hususunda tabi olabilir miyim” şeklindedir. Buna göre hak yolda olan, sözün muhatabıdır ve sözün sahibi bu ifadeyle, kendisinin de muhatabı gibi doğru yol üzere olma isteğini beyan etmiştir. Son anlam ise “Sana öğretilen hak yol bilgilerini bana öğretmen için sana tabi olabilir miyim” şeklindedir. Bilindiği üzere Arapçada “öğretme” fiili iki meful-u bih alabilmektedir. Dolayısıyla burada ilk meful “bana” lafzı iken ikinci meful “hak yola götüren bilgiler” olmaktadır. Söz konusu anlamların hepsi aynı anda bu ifade için kullanılabilir. ⁶⁶

Arapçada temyiz cümlelerdeki kapalılığı gidermek için kullanılır. وَفَجَرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا *Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık*⁶⁶ ayetinde görüleceği üzere fışkırmak sözü öncelikle yer yüzü için kullanılsa da asıl olarak yeryüzünde bulunan kaynakları ifade etmektedir. Böylece yeryüzü ile

⁶³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'arîb*, thk. Mâzin el-Mubârek, Muhammed Alî Hamdullâh (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1985), 729.

⁶⁴ el-Kehf 18/66.

⁶⁵ Ebû Muhammed Huseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *Futûhu'l-ğayb fi'l-keşfi an kınâ'i'r-rayb*, thk. İyâd Muhammed el-Ğûc (Dubai: Câizetu Dubaî'd-Devliyyeti li'l-Kurân, 1434/2013), 9/514; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 7/205.

⁶⁶ el-Kamer 54/12.

söylenen kapalılık, kaynaklar lafzının temyiz olarak kullanılmasıyla giderilmiştir. Bu ifadeyi فَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ olarak yani izafetli bir şekilde söylemek de mümkündür. Bu sebepten ötürü bazı temyiz lafızlarının izafete dönüşebileceği kabul görmüş bir durumdur.⁶⁷ كَرَمَ زَيْدٌ أَبَا ifadesi de yukarıda anlatılan duruma benzeyebilir. Buna göre bu sözün anlamı “Zeyd, babalık yönünden cömert oldu” anlamındadır. Ancak temyizin izafete dönüşmesinde anlamda farklılık meydana gelecek ve كَرَمَ أَبُو زَيْدٍ “Zeyd’in babası cömert oldu” anlamına dönüşecektir. Bu durumda كَرَمَ زَيْدٌ أَبَا ifadesi ile hem Zeyd’in babalığı hem de Zeyd’in babasının cömert olduğunu anlamak mümkün olacaktır. Şayet sözün sahibi her iki anlamı da kastederse bu anlamda *ittisa'* olacaktır.

3.2. İzafetle Gelen Müzekker ve Müennes Anlam

İzafetle muzâf, muzâfun ileyhinin müzekkerliğini veya müennesiliğini kazanabilir. Bu durum şayet muzâf hafz olunmaya müsait olup muzâfun ileyhi onun yerine geçtiği veya muzâfın, muzâfun ileyhin hepsine, bir kısmına veya onun mislisine delalet ettiği durumlarda geçerlidir.⁶⁸ يَوْمَ بَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ *Her nefis yaptığını hazır bulacağı günde*⁶⁹ ayetine bakıldığında “her” ifadesi müzekker olmasına rağmen fiil müennes olarak gelmiştir. Bunun sebebi muzâf olan “her” lafzının muzâfun ileyh olan “nefis” lafzının tamamına delalet etmesidir. Benzer bir durum şairin şu sözünde de vardır:

“جَادَتْ عَلَيْهِ كُلُّ عَيْنٍ نُرَّةً فَتَرَكْنَ كُلَّ حَادِيْقَةٍ كَالدَّرْهَمِ”⁷⁰
Yağmur yüklü her bulut (göz) onun üzerine yağdı. Bütün bahçeleri
dirhem gibi parlayan bir durumda bıraktı.

Bu şiirde “her” ifadesi müzekker olmasına rağmen “bulut” lafzı müennes olduğu için fiili de müennes olarak gelmiştir.

“مَشِيْنَ كَمَا اهْتَزَّتْ رِمَاحٌ تَسْفَعُهُتْ أَعَالِيَهَا مَرُّ الرِّيحِ النَّوَاسِمِ”⁷¹

⁶⁷ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id*, 2/384.

⁶⁸ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî li'Elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/136, 137.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/30.

⁷⁰ Antere b. Şeddâd, *Dîvânu Antare*, thk. Muhammed Said Mevlevî (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1964), 164.

⁷¹ Ebû Nasr Ahmed b. Hâtîm el-Bâhilî, *Dîvânu Zî'r-Rimme Şerhu Ebî Nasr el-Bâhilî*, thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih (Cidde: Mu'essesetu'l-Îmân, 1402/1982), 2/754.

(Salınarak) yürüdüler, dalların (mızrak ucunun) rüzgârın esmesiyle sallandığı gibi.

Bu beyitte تَسَقَّهَتْ fiili failinin aksine müennes olarak gelmiştir. Bunun sebebi muzâfın hazf olunmaya müsait olup muzâfun ileyhinin onun yerine geçebilmesinden ötürüdür. Böylece muzâf, muzâfun iley gibi müennes olduğu düşünülmektedir. Ancak muzâf ile muzâfun ileyh arasında böyle bir durum bulunmazsa bu şekilde düşünmek yanlış olur. Nitekim قَدَمَتْ غُلَامٌ هِنْدَ “Hind’in çocuğu geldi” cümlesindeki fiilin müennes olarak gelmesi yanlıştır. Çünkü Hind ve çocuğu ayrı iki şahıs olup birbiri yerine veya bir kısmı yerine kullanılmaz.

İzafetten ötürü kazanılan bu anlam aynı zamanda anlam genişlemesine de sebep olmaktadır. أَفْنُنَّا تَتَائِعَ السِّنِينَ cümlesinde görüleceği üzere fiil müennes olarak gelmiştir. Bu ise “seneler” anlamındaki muzâfun ileyhin “geçip gitmesi” anlamındaki muzâfın yerine geçebilmesinden ve muzâfın, muzâfun ileyh gibi müennes olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre cümledeki fiilde senelerin geçip gitmesi amaçlanacağı gibi bizzat senelerin kendisi de vurgulanmış olabilir. Dolayısıyla anlam “senelerin geçip gitmesi bizi bitirdi” olacağı gibi “seneler bizi bitirdi” anlamına da gelebilmektedir. Her iki anlamında düşünülmesine olanak sağlayan bu cümlenin anlamında *ittisa'* vardır denilebilir.⁷²

3.3. Zamirin Merciinden Kaynaklanan İttisa'

Zamirler, konuşmacıya, muhataba veya gaib olana işaret ederek müsemmasını tayin etmek için vaz' olunan lafızlardır.⁷³ Zamirde kastedilen anlamı tayin etmekte yardımcı olan bazı yardımcı unsurlar bulunmaktadır. Konuşmacıyı veya muhatabı tam olarak ortaya çıkaran yardımcı unsur, konuşma eyleminin kendisidir. Çünkü kişi konuştuğu esnada “ben” zamirini kullanırsa kendisini kastettiği anlaşılır. Aynı şekilde konuşma esnasında “sen” zamirini kullanırsa muhatabı kastettiği anlaşılır. Gaib olana işaret eden o gibi bir zamirin anlamını ortaya çıkaran yardımcı unsur ise bu zamirin kullanıldığı cümlenin öncesindeki cümleleridir. Yani bir cümlede “Ahmed” hakkında konuşulup sonraki ifadelerde “o” zamiri kullanılırsa bu zamir ile kastedilenin “Ahmed”

⁷² Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyyetü ve'l-ma'nâ*, 193.

⁷³ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id*, 1/262.

olduğu anlaşılacaktır. İşte “o” zamiri ile kastedilen “Ahmed” anlamı bu zamirin merciidir. Zamirin mercii genelde ona en yakın ve uygun isimlerdir. Ancak bir karine ile birlikte diğer isimlerde zamirin mercii olabilmektedir.⁷⁴ Böyle durumlarda anlamda *ittisa'* görülebilir. Nitekim فَدَّ كَانَتْ آيَةٌ فِي فِتْنَتَيْنِ التَّمَتَّا فَمَّةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْحَرَى كَافِرَةٌ يَرَوْهُمْ مِثْلِيهِمْ رَأَى الْعَيْنِ “Karşı karşıya gelen iki topluluğun durumlarında sizin için ibret vardır; biri Allah yolunda savaşanlardır, diğeri inkârcılardır ki, bunlar karşı tarafı gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı”⁷⁵ ayetinde يَرَوْهُمْ مِثْلِيهِمْ رَأَى الْعَيْنِ “karşı tarafı gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı” ifadesindeki zamirlerin mercii her iki grupta olabilmektedir. Şayet müminler kâfirleri kendilerinin iki misli olarak görüyorsa bu durumda kâfirlerin sayısı Müslümanların gözünde az görülecektir. Çünkü bu savaşta müşriklerin sayısı Müslümanların sayısının üç katından fazladır. Böylece Allah Müslümanların gözünde kâfirlerin sayısını az göstererek onları cesaretlendirmiştir. Diğer yandan bu ayetten kâfirlerin Müslümanların sayısını iki kat daha fazla gördükleri de anlaşılabilir. Bu durumda kâfirlerin gönüllerinde bir zayıflık ortaya çıkacaktır. Bu ayetle aynı zamanda hem Müslümanların cesaretlendirildiği hem de kâfirlerde bir ümitsizlik ve zayıflık durumunun ortaya çıktığı da anlaşılabilir.

4. Belagat Alanında İttisa'

4.1. Hazf

Kendisine işaret eden bir delil vasıtasıyla sözün bir kısmının veya tamamının düşürülmesi olarak tanımlanan⁷⁶ hazf ile *ittisa'* kavramı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Nitekim İbnü's-Serrâc (ö.316/929) *ittisa'*yı hazfin bir kısmı olarak görmüştür.⁷⁷ Hazfi iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İlki yapıldığı takdirde herhangi bir anlam genişlemesine sebebiyet vermeyen hazf, diğeri ise yapıldığı takdirde anlamın genişlemesine yani *ittisa'*ya sebebiyet veren hazf. İlk hazf yani yapıldığı takdirde anlamın genişlemediği hazf, genel itibariyle cümledeki anlama mutlaklık kazandırmayan dolayısıyla yapılsa bile zihinde sadece bir lafzın

⁷⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1975), 1/261.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/13.

⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Dâru İhyâ'î'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957), 3/102.

⁷⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, 2/255.

meydana geldiği hazf şeklidir. Örneğin “*Sakınan kimselere: ‘Rabbiniz ne indirdi?’ denince, ‘İyilik’ derler*”⁷⁸ ayetinde “Rabbiniz ne indirdi” sorusuna karşılık “iyilik” cevabı verilmiştir. Oysa bu sorunun cevabı “iyilik indirdi” şeklinde olmalıdır ki burada “indirdi” ifadesi hazfedilmiştir.⁷⁹ Veya “Ne içiyorsun” sorusuna “süt” şeklinde cevap vermek de bu kısma dâhildir. Çünkü “süt içiyorum” ifadesindeki “içiyorum” lafzı hazfedilmiştir. Burada bahsedilen her iki örnekte, hazfedilen kelimelerin yerine başka bir lafzı getirmek mümkün değildir.⁸⁰ Buna benzer bir durum ise harf-i cerin müteallakı olan fiillerin hazfedilmesinde ortaya çıkar.

“فَقُلْتُ إِلَى الطَّعَامِ فَقَالَ مِنْهُمْ زَعِيمٌ نَحْسُدُ الْإِنْسَانَ الطَّعَامًا”⁸¹

“Yemeğe gelin” dedim, onların lideri, “biz insanları yemekleri hususunda kıskanırız” dedi.

Görüleceği üzere bu şiirde إِلَى الطَّعَامِ ifadesinde bulunan إِلَى harf-i ceri mahzup حملوا/gelin fiiline muteallaktır. Dolayısıyla bu tür hazflerde anlamda ittisa' meydana gelmez.

Diğer hazf türünde ise anlamda ittisa' meydana gelebilir. Bu ise hazfedilen lafzın birden fazla sebebi olması ve hepsinin mümkün olmasıyla birden fazla anlamı kapsamasıyla meydana gelir. Besmelenin başındaki be harfinin taalluk ettiği fiilin hazfedilmesinden ötürü besmele pek çok anlama gelmeye müsaittir. Örneğin, Kur'an okuyan bir kimsenin besmele çekmesi “Allah'ın adıyla okumaya başlıyorum” anlamında olacaktır. Bir yolculuğa çıkan kimsenin besmele çekmesi ise “Allah'ın adıyla yolculuğa çıkıyorum” şeklinde olacaktır. Buna göre be harfi hem okumaya hem de yolculuk etmeye taalluk eder. Bunun gibi her söylenen durumda be harfi bunu söyleyen kimsenin yapmış olduğu eyleme ifade edecektir. Aslında buna benzer durumlar Araplar arasında yaygındır. Nitekim evlenen kimseye dua maksadıyla بِالْيَمِينِ وَالْبَرَكَاتِ (berекetli ve uğurlu olsun) şeklinde mutaallık mahzup be harfi ile söylenen sözde bu duruma

⁷⁸ en-Nahl 16/30.

⁷⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 14/210.

⁸⁰ Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-Arabiyyetü ve'l-ma'nâ*, 180.

⁸¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/122.

benzer.⁸² Aslında besmelede olduğu gibi bu ifade de sadece evliliğe münhasır olmayıp kendisinden hayır beklenen bütün işlere şamildir.

Bazı durumlarda cümlede birden fazla hazfin bulunması anlamda *ittisa'*ya sebebiyet verir. وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُم فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأُوا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ. "Allah'a koştuğunuz ortaklarınızı çağırın!" denir. Çağırırlar ama (o sahte tanrılar) onlara cevap vermezler ve azabı görürler! Keşke vaktiyle doğru yola girmiş olsalardı"⁸³ ayetinde buna benzer bir durum söz konusudur. Özellikle لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ Keşke vaktiyle doğru yola girmiş olsalardı ifadesinde birden fazla hazf gerçekleşebilir. Şayet buradaki يَهْتَدُونَ ifadesi ile müşriklerin dünyadaki şirk koşma eylemleri kastedilmişse anlam şu şekilde anlaşılacaktır: "Onlar bu şirk koşma eylemleri ile doğru yolu bulsaydı bu azaba karşı koyacak güçleri olurdu." Ayrıca bu ifade ile "dünyada inananlardan olsalardı" şeklinde de anlaşılabilir. Buna göre anlam: "Onlar gerçekten Allah'a inanmış kimseler olsalardı bu azabı görmezlerdi." Buna göre bu iki cümlede hazfedilen ve لَوْ edatının cevabı konumunda olan "bu azaba karşı koyacak güçleri olurdu" ve "bu azabı görmezlerdi" ifadeleri bulunmaktadır. Diğer bir durum ise bu ifadenin söylendiği duruma işaret eden mahzûf şaşırarak veya temenni ederek gibi lafızlar getirmektir. Buna göre anlam "onlar şaşırıp doğru yolda olmayı temenni ederler" şeklindedir.⁸⁴ Burada zikredilen yorumların hepsi bu ayet için geçerli olabileceğinden anlamda *ittisa'*dan söz edilebilir.

Buraya kadar nahvi bir sebebin delalet ettiği hazf ile elde edilen *ittisa'*dan bahsedildi. Buraya ek olarak benzer üsluba sahip iki ifadeden birisinde bulunan bir lafzın diğerinde hazfedilmesiyle ortaya çıkan *ittisa'*dan bahsedilebilir. وَنَادَى أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا "Cennetlikler cehennemliklere, 'Rabbimizin bize va'dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini gerçek buldunuz mu?' diye seslenirler"⁸⁵ ayetinde bu tür bir hazf nedeniyle *ittisa'*ya örneklik bulunmaktadır. Burada cennetlikler مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا "bize rabbimizin vadettiğini gerçek bulduk..." sözünü söylerken cehennemliklere, مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا "rabbinizin vadettiğini gerçek ..." şeklinde soru yöneltmişlerdir.

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/2.

⁸³ el-Kasas 28/64.

⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/426, 427.

⁸⁵ el-A'râf 7/44.

Dikkat edilirse bu soruda ilk cümledeki gibi وَعَدْنَا “bize vadetti” ifadesine karşılık gelen وَعَدَكُمْ “size vadetti” ifadesi kullanılmamış onun yerine sadece وَعَدَ “vadetti” denilmiş ve كُمْ “size” sözü hafzedilmiştir. Bu durum ise anlamda genişliğe sebebiyet vermiştir. Şayet ayette “size” ifadesi kullanılmış olsaydı burada sadece ahirette Allah’ın kâfirlere vadettiği mahşerde ve cehennemde görecekları azapların tamamı akla gelecekti. Ancak “Allah’ın vadettiği” diyerek kendilerine ulaşan azabın yanında müminlere ulaşan nimet ve güzellikleri de kâfirlerin göreceği anlaşılmaktadır. Müminlere ulaşan nimetlerin kâfirler tarafından görülmesi ise onlardaki azabı ve pişmanlığı daha da arttıracaktır.⁸⁶ İşte bu sebepten “size” ifadesi hafzedilmiş ve anlamda *ittisa'* meydana gelmiştir.

4.2. Tazmîn

Tazmin hakkında çeşitli bilgilerin verildiği görülmektedir. İbn Cinnî, belirli bir fiili müteaddi yapan bir harfin, normalde bu harf ile kullanılmayan başka bir fiille de kullanılabileceğini belirtmiş ve bununla ilk fiilin anlamının ikinci fiile de intikal edebileceğini beyan etmiştir.⁸⁷ Ancak bu durum sadece fiiller için geçerli olmayıp aynı zamanda isimler içinde geçerlidir. Nitekim Zerkeşî (öl. 794/1392) tazmin hakkında bir şey ile başka bir şeyin anlamının kastedildiğini ve bunun isim veya fiille gerçekleşebileceğini söylemektedir.⁸⁸ Buna göre tazminin faydası iki anlamı birleştirmektir ki bu şekilde anlamda *ittisa'* meydana gelir. Çünkü kastedilen anlam da ona bağlı olan anlamlar da aynı anda anlaşılabilir.⁸⁹ Zikredilen bilgilerden tazminin bir kelimeyi başka bir kelimenin anlamını da kapsayacak şekilde kullanma ve buradaki amacın bir kelimeyle iki kelimenin anlamına ulaşmak olduğu anlaşılmaktadır. Fiillerde tazmin durumunu وَعَدُوا عَيْنَاكَ عَنْهُمْ وَلَا تَعُدُّ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ⁹⁰ ayetinde görmek mümkündür. Ayette bulunan وَعَدَا fiili aşmak anlamındadır⁹¹ ve normalde عُنْ harfi ceri ile kullanılmaz. Fiilin harf-i cersiz kendi anlamı düşünüldüğünde ayet “gözlerin onları aşmasın” yani “başkaları sebebiyle

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/106.

⁸⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/310.

⁸⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/338.

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/717.

⁹⁰ el-Kehf 18/28.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/39.

onları görmezden gelme" şeklinde anlaşılacaktır. Zikredilen harfi cer ise daha çok نَبَا ve عَلَا fiilleriyle birlikte kullanılır ve hakir görmek anlamını verir.⁹² Her iki anlam düşünülerek ayet değerlendirildiğinde ise şu şekilde bir sonuç ortaya çıkar: "Onları hakir görerek görmezden gelme." Böylece hem görmezden gelmemek hem de hakir görmek anlamları bir arada kullanılmıştır.

Yukarıda örnek olarak verilen ayete benzer pek çok örnek vermek mümkündür. *Sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma*⁹³ ayetinde geçen تَتَّبِعُ lafzının harf-i cer olmaksızın anlamı takip etmektir. Bu fiili olarak takip etme anlamında olacağı gibi söz ve tavır ile de takip etmek anlamında kullanılabilir.⁹⁴ Buna göre anlam "onların arzularına uyma" şeklinde olacaktır. Şayet bu fiil عن harf-i ceri ile müteaddi olursa, söz konusu harf-i cerin asıl kullanıldığı الغُدُول, الأَنْحِرَاف lafızlarının anlamları olan dönmek, bırakmak akla gelir. Zikredilen anlam ile ilk anlamı bir arada düşünmek mümkün olduğundan ayetin anlamı "Sana haktan gelenleri bırakıp da onların arzularına uyma" denilebilir. *Allah yolunda yardımcılarım kim?*⁹⁵ ayetinde de benzer bir durum vardır. اَنْصَارُ/yardımcı lafzı إِلَى harfi ile kullanıldığında مع/birlikte anlamını vermektedir. Nitekim Araçlar إِلَى harfini مع anlamında kullandıkları sözler görmek mümkündür. *الدُّودُ إِلَى الدُّودِ* "bir grup deve bir grup deveye katıldı" sözü bu örneklerden biridir.⁹⁶ Ancak bu hususta Kûfe ve Basralılar arasında bir ihtilaf söz konusudur. Çünkü Kûfeliler her iki harfinde aynı anlamda olduklarını belirtmişlerdir. Ancak Basralılar, bu durumun ancak aralarında bir birleşmenin söz konusu olduğu yerlerde geçerli olacağını, birleşmenin söz konusu olmadığı yerlerde böyle yorumlanamayacağını belirtir. Onlara göre *مَعَ فُلَانٍ مَالٌ كَثِيرٌ إِلَى فُلَانٍ مَالٌ كَثِيرٌ* "pek çok malı olan birisi" ifadesinin "pek çok malı olan birisine" birleşmesi söz konusu olamayacağı için buradaki إِلَى harfinin anlamının مع anlamında kullanılmadığını belirtirler. Onlara göre burada إِلَى harfi, birlikte

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/717.

⁹³ el-Mâide 5/48.

⁹⁴ Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fî Çarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 162, 163.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/52.

⁹⁶ Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 1/218.

kullanıldığı *الإضافة*/ ek olarak anlamındadır. Dolayısıyla söz konusu ayeti Kûfelilerin anladığı gibi “Allah ile birlikte kim bana yardım eder” şeklinde yorumlamak mümkünken aynı zamanda Basralıların anladığı gibi “Allah’ın yardımına ek olarak kim bana yardım eder” şeklinde de yorumlamak mümkündür.⁹⁷ İki cümle arasında şu şekilde bir fark mevcuttur. İlk ifadede kişiye yardım gelmeyebilir. Çünkü *مَنْ يُنْصُرُنِي مَعَ فُلَانٍ* “kim falanla birlikte yardım eder” ifadesinde henüz bir yardımın bulunmadığı ama falan kimse ile birlikte yardım edilme ihtimalinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak *مَنْ يُنْصُرُنِي إِلَى فُلَانٍ* “kim falana ek olarak yardım edecek” sözünde falanın soruyu soran kimseye yardımı kesin olmakla birlikte başkasının da yardım etme ihtimali söz konusudur. Söz konusu ayeti her iki şekilde de anlamak mümkün olacağından anlamda *ittisa'* ortaya çıkar.

4.3. Takdîm ve Tehir

Cümlenin normalde belirli bir sırayla söylenen kelimelerinin bazılarını takdim/öne ve tehir/arkaya almak sûretiyle yerlerinin değiştirilmesidir. “Zeyd düşmanını meydanda sabah öldürdü” cümlesini *قَتَلَ زَيْدُ الْعَدُوِّ فِي الْمَيْدَانِ صَبَاحًا* ve *زَيْدٌ قَتَلَ الْعَدُوَّ فِي الْمَيْدَانِ صَبَاحًا* şeklinde takdim ve tehirli halde söylemek mümkündür. Söz konusu değişiklikte güzel bir amaç göz önünde bulundurulmalıdır.⁹⁸ Nitekim Abdulkâhir el-Cürcânî takdim ve tehirin pek çok faydasının olduğunu, güzellikleri topladığını ve kapsamlı bir amaca hizmet ettiğini ifade etmiştir.⁹⁹ Örneğin Sîbeveyhi, Arapların önemsedikleri şeyi cümlede öne aldıklarını belirtmiştir.¹⁰⁰ Takdim ve tehirin bu faydalarından birisi de cümlenin anlamında *ittisa'ya* sebep olmasıdır. “Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar”¹⁰¹ ayetinde takdim tehir yapıldığı görülmektedir. Çünkü ifadenin aslı *وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلَّهِ* şeklinde olmalıyken *الْجِنَّ* lafzı tehir

⁹⁷ Ebû Muhammed Bedr ed-Dîn Hasan b. Kâsim b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî el-Misrî el-Mâlikî İbn Kâsim el-Murâdî, *el-Cenâ'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahreddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâdil (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 386.

⁹⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beirut: el-Mektebetü'l-Ansariyye, 1419), 151.

⁹⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-Î'câz*, 1/106.

¹⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/34.

¹⁰¹ el-En'âm 6/100.

edilmiş ve **لِلَّهِ** lafzı da takdim edilmiştir. Her iki cümlelerin anlamı “Onlar cinleri Allah’a ortak koşuyorlar” şeklinde olmasına rağmen bu iki anlam arasında aslında ciddi farklar bulunmaktadır. Takdim ve tehirin yapılmadığı cümlede, bazı kimselerin sadece cinleri Allah’a ortak koştuklarını haber vermekte ve bundan başka bir anlam içermemektedir. Ancak takdim ve tehirin bulunduğu ifade bu anlamın yanında başka anlamları da ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki söz konusu cümlede bir inkâr durumunun söz konusu olmasıdır. Şöyle ki, bu cümle inkârî bir soru olan **فَمَنْ جَعَلُوا شُرَكَاءَ لِلَّهِ** “Onların Allah’a ortak koştukları kim?” sorusuna cevap mahiyetindedir. Buradaki inkârîlik, herhangi bir ortağı olmayan Allah’a nasıl olur da bir şeyi ortak koşabilirler, anlamındadır. Oysa takdim ve tehir yapılmayan cümlelerin sorusu **لِمَنْ جَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ** “Onlar cinleri kime ortak koşuyor” cümlesidir. Cinlerin aklen herhangi bir şeyde ortak olması mümkün olduğu için bu soruda herhangi bir inkârî durumun olmadığı açıktır. Dolayısıyla takdim ve tehir yapılan ifade sadece bir haberi vermekle kalmamakta aynı zamanda inkârî bir cevap mahiyeti de taşımaktadır.¹⁰² Takdim ve tehir olan ifadede diğer bir farklılık ise **شُرَكَاء**/ortaklar sıfatının mevsufundan bağımsız olarak zikredilmesidir. Şayet bir sıfat mevsufundan bağımsız olarak zikredilirse tahsise uğramadığı için genel anlamı yani bütün fertleri ifade eder.¹⁰³ Buna göre mevsufundan bağımsız olarak, hangi bir tahsise uğramadan zikredilen “ortaklar” sıfatına hem cinler hem de cinlerin dışındaki diğer varlıklar dâhil olacaktır. Ancak takdim ve tehir yapılmayan cümlelerin aslı **وَجَعَلُوا الْجِنَّ شُرَكَاءَ لِلَّهِ** ifadesinde görüleceği üzere cinler, ortaklar sıfatını tahsise uğratmakta ve diğer varlıkları düşürmektedir. Burada açık bir şekilde görüldüğü üzere takdim tehir yapılan ilk ifade ikinci ifadeye göre daha geniş bir anlamı içermektedir.

Anlamı olumsuz yapan bir ekten sonra fiil gelmesi ile oluşan cümle ve ismini takdim ederek meydana gelen cümle arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Şayet olumsuzluk anlamı veren ekten sonra fiil gelirse, bu cümledeki mütebellim, fiili kendisinden nefyetmekte fakat kendisi dışındakiler hakkında söz konusu fiilin nefyedilmesi hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak olumsuzluk ekinden sonra takdim üzere isim

¹⁰² Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-Î'câz*, 1/286.

¹⁰³ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-Î'câz*, 1/287.

gelmesi durumunda zikredilen fiil, mütekellimden nefyedilmekle birlikte kendisi dışındakiler hakkında sabit olmaktadır.¹⁰⁴ Örneğin مَا قُلْتُ هَذَا “bunu söylemedim” ifadesinde mütekellim bu sözü söylemediğini belirtmekle birlikte sözün hakikatte başkası tarafından söylenip söylenmediği sabit değildir. Şayet هَذَا قُلْتُ مَا أَنَا şeklinde isim takdim edilip fiil tehir edilerek söylenirse, mütekellim kendisinin bu sözü söylediğini nefyetmekte bununla birlikte bu sözün başkası tarafından söylendiğine işaret etmektedir. Benzer bir durum Yûsuf sûresi 73. ve Bakara sûresi 38. ayetlerinde görülmektedir. مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ “...biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik”¹⁰⁵ ayetinde konuşanlar hırsızlık fiilini kendilerinden nefyetmekle birlikte başkalarının böyle bir eylemde bulduklarına dair bir beyanda bulunmamışlardır. Dolayısıyla onlardan başka kimselerin hırsızlık yapıp yapmadıkları belli değildir. Ancak وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “onlar üzülmeceklerdir”¹⁰⁶ ayetinde fiil tehir edilip faili takdim edildiği için üzülmeye fiili zikredilen kimseler için gerçekleşmeyecek iken bu kimselerin dışındakiler için gerçekleşecek bir eyleme dönüşecektir. Burada da görüleceği üzere fiilin tehir etmekle sadece zikredilen grubun üzülmeyeceği anlaşılacağı gibi aynı zamanda diğerlerinin üzüleceği anlaşılacaktır ki burada birden fazla anlamın var olması yani *ittisa'nın* meydana gelmesine sebep olacaktır.¹⁰⁷

4.4. Hem Haberî hem de İnşâî Anlama Muhtemel Olan Cümleler

Doğrudur ya da yanlıştır denilebilen cümlelere haberî cümle denirken¹⁰⁸ hariçte doğrulanması mümkün olmayan cümlelere inşâî cümleler denir.¹⁰⁹ Aynı anda hem haberî hem de inşâî anlama muhtemel olan cümlelerde anlamda *ittisa'* görülmektedir. Nitekim حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır”¹¹⁰ ayeti hakkında da hem inşâî hem de

¹⁰⁴ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 1/124.

¹⁰⁵ Yûsuf 12/73.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/38.

¹⁰⁷ Takdim ve tehir konusuyla alakalı Kur'ân'daki kıraat farklılıkları özelinde de *ittisa'nın* meydana geldiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk: Mehmet Karlı, “*Tebri'zî'nin Tefsirinde Kıraatlerin Anlama Etkisi: Analitik Bir Çalışma*”, *Mütefekkir* 11/21 (2024), 274.

¹⁰⁸ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 96.

¹⁰⁹ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 38.

¹¹⁰ el-Bakara 2/7.

haberî anlam veren müfessirler bulunmaktadır.¹¹¹ Şayet inşâi anlam olursa ayetin anlamı “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlesin, gözleri üzerine de perde indirsin” şeklinde dua formunda olacaktır. Eğer ihbârî anlam verilecekse “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır” şeklinde kabul edilecektir. Söz konusu ayetin her iki anlamını da kabul etmek mümkün olacağı için anlamda *ittisa'* ortaya çıkacaktır.

Peygamber'in (as), “رَجِمَ اللَّهُ امْرَأً سَمَحًا إِذَا بَاعَ سَمَحًا إِذَا اشْتَرَى سَمَحًا إِذَا قَضَى”¹¹² sözü de bu şekilde anlaşılabilir. Şayet cümle haber cümlesi olarak düşünülürse anlam “Allah aldığında, sattığında ve hüküm verdiğinde hoş görülünce olan kişiye merhamet etti” şeklinde olacaktır. Böylece alışverişinde ve diğer işlerinde hoş görülünce, yumuşak huylu olan kimselere Allah'ın merhamet edeceğini haber vermektedir. Bu cümle inşâi cümlesi olarak düşünülürse “Allah aldığında, sattığında ve hüküm verdiğinde hoş görülünce olan kişiye merhamet etsin” şeklinde dua anlamında olacaktır. Burada yer alan bütün ifadeler incelendiğinde bu cümlelerde mevcut olan her iki anlamında anlaşılmasının müsait olduğu hatta her iki anlamın aynı anda düşünülebileceği görülmektedir. Dolayısıyla bu tür cümlelerde anlamada *ittisa'* olduğu kabul edilmelidir.

4.5. Hâss Lafzı Âmm Lafızla İfade Etmek

Bir cümlede has bir anlama sahip olan lafzın amm bir lafızla ifade edilmesi anlamda *ittisa'ya* sebep olabilir. وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ “Kitab'a sınıksık sarılanlara ve namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, iyiliğe çalışan (erdemli) kimselerin mükâfatını zayıf etmeyiz”¹¹³ ayetinde öncelikle kitaba sınıksık sarılanlar ve namazı dosdoğru kılanlardan bahsedilmiş ve bunlar hakkında bir hükmün gelmesi beklenmiştir. Ancak has bir anlama sahip olan kitaba sarılanlar ve namaz kılanlar doğrudanمُضِيعٌ أَجْرُهُمْ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَهُمْ şeklinde “bunların mükâfatını zayıf etmeyiz” bir zamirle ifade edilmek yerine amm bir anlamı ihtiva eden الْمُصْلِحِينَ lafzı ile karşılanmıştır. Bu durumda anlamda genişlik olduğu görülmektedir. İlki bu ifade ile namazı dosdoğru kılanların ve kitaba

¹¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/77.

¹¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-Arna'ût (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), 3/321.

¹¹³ el-A'râf 7/170.

sımsıkı sarılanların salih, erdemli kimseler olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ İkinci bir husus ise salih kimselerin ecirlerinin eksiltilmeyeceğidir. Eğer ayetin devamında namaz kılanlar ve kitaba sımsıkı sarılanlar olsaydı sadece bu iki grubun ecrinin eksiltmeyeceği anlaşılacaktı. Ancak lafız genel olduğu için sadece bu iki grup değil salihlerden olan diğer grupların da ecirlerinin eksiltilmeyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا “Gerçek şu ki, iman edip iyi işler yapanlara gelince, elbette biz iyi iş yapanların ecrini zayıf etmeyiz”¹¹⁵ ayetinde de belirtildiği üzere iyi amellerinin eksiltilmeyeceği kimseler daha geniş bir ifade ile iman eden ve iyi işler yapan kimseler olduğu belirtilmiştir.

Benzer bir anlatı مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ “Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mîkâil’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır”¹¹⁶ ayetinde de mevcuttur. Bu ayette Allah, kendisine ve meleklerine düşman olanlara düşmanlık yapacağını bildirmiş ama bunu ifade ederken إِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لَهُ Allah da onların düşmanlarıdır dememiş bunun yerine bu gruplardan daha genel anlam olan “kâfirler” ifadesi kullanılmıştır. Bu şekildeki kullanım diğer kullanıma göre daha geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Bunun sebebi hem Allah’a ve meleklerine düşmanlık yapanlar, kâfirler zümresine dâhil olmakta hem de Allah’ın düşmanlık yaptığı gruplar sadece kendisine ve meleklerine karşı düşmanlık edenler değil diğer kâfir grupları da kapsamaktadır.¹¹⁷ Bu şekilde anlamda ittisa’nın olduğu görülmektedir.

Sonuç

İttisa’ mefhumu ilk Arap dili kaynaklarında bulunmakla birlikte farklı anlamları ve durumları ifade etmektedir. Lügat alanında ittisa’ bir anlamın farklı lafızlarla ifade edilmesi haline veya zıt anlama delalet eden bir lafızdaki kullanım esnekliğine işaret etmektedir. Sarf alanında harflerin birbirine dönüşmesini, nahiv alanında asıl kullanım şeklinin dışına çıkmış yapıları, belagat alında ise takdim tehir ve hazf gibi durumlarda ortaya çıkan anlam genişliğini belirtmektedir. İttisa’nın

¹¹⁴ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 9/164.

¹¹⁵ el-Kehf 18/30.

¹¹⁶ el-Bakara 2/98.

¹¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/170.

bulunması, içerisinde yer aldığı cümlelerin de anlam genişlemesine ve bu cümlelerin birden fazla anlama delalet etmesine sebep vermektedir. Bu bağlamda lügat alanında müşterek lafızlar, sarf alanında birden fazla anlama gelen kalıplar ve masdarlar, nahiv alanında irab, izafet ve zamirin mercii, belagat alanında ise hazf, tazmin, takdim-tehir, haberî-inşâî cümleler, hâss-âmm lafızlar üzerinden cümledeki *ittisa'* bu çalışmada incelenmiştir. Bu incelemenin sonunda zikredilen hususların bazı durumlarda cümleye aynı anda birden fazla anlam kattığı yespit edilmiştir.

Birden fazla anlamın ortaya çıkması pek çok faydayı da beraberinde getirmektedir. Özellikle bir cümlelerin birden fazla anlama delalet etmesi bir ifadeyle pek çok anlamın muhataba ulaşmasını sağlamaktadır. Böylece cümlede icaz sağlandığı gibi gereksiz uzatmalardan da kaçınılmakta ve dilsel bir zevkin teşekkülüne sebebiyet vermektedir.

Bu çalışmada geniş bir yer tutan Kur'an ayetleri de *ittisa'nın* Kur'an'ın üslubu üzerinde önemli bağlantılara işaret etmektedir. Bu durumun Kur'an'ın zikredilen yönü üzerinde derin bir tefekkürün yapılmasına sebep olması ve literatüre faydalı olacak çalışmaların ortaya çıkması adına önemlidir.

Kaynakça

- Abbas Hasan. *en-Nahvu'l-Vâfi*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1975.
- Abdülkâhir el-Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahman b. Muhammed el-. *Delâilu'l-i'câz fi ilmi'l-Me'ânî*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Medenî, 1413/1992.
- Alomırat, Suliman. "Belâgütü'l-İttisâ' fî Te'vîli'n-Nas". *Tasavvur* 2 (2018) (Erişim 20 Temmuz 2024). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/612509>
- Antere b. Şeddâd. *Dîvânu Antare*. thk. Muhammed Said Mevlevî. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1964.
- Beyzâvî, Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.

- Cürcânî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Ali Beysun. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *es-Sinâ'ateyn*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Ansariyye, 1419.
- Ebû Hilâl el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *el-Furûku'l-Luğaviyye*. Kahire: Dâru'l-İlim ve's-Sekâfe, 1997.
- Ebû Nasr Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî. *Dîvânu Zî'r-Rimme Şerhu Ebî Nasr el-Bâhilî*. thk. Abdulkuddûs Ebû Sâlih. 3 Cilt. Cidde: Mu'essesetu'l-Îmân, 1402/1982.
- Esterâbâdî, Ruknu'd-Dîn Hasan b. Muhammed b. Şeref Şâh el-Huseynî. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Abdu'l-Maksûd Muhammed Abdu'l-Maksûd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dînîyye, 1425/2004.
- Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed. *Şerhu'l-Eşmûnî li'Elfiyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1403/1983.
- Garâyibe, Âlâ Tarîf. "el-Müşterekü'l-lafzî fi'l-lugâti'l-Arabiyye: Dirâsetun Lugaviyyetun". *el-Mecelletu'l-Arabiyyetu li'l-ulûm ve neşri'l-ebhâs* 6/2 (2020), 11-1. <https://doi.org/10.26389/AJSRP.A190220>
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*. thk. Suleymân Dunyâ. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1961.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâis*. thk. Heyet. 3 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1990.
- İbn Dürüsteveyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ca'fer b. Muhammed b. Dürüsteveyh. *Tashîhu'l-fasîh ve şerhuhu*. thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn. Kahire, 1419/1998.

- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğati'l-Arabîyye ve mesâilihâ ve süneni'l-Arabî fî kelâmihâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Yûsuf Cemâleddîn. *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e-ârîb*. thk. Mâzin el-Mubârek, Muhammed Alî Hamdullâh. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1985.
- İbn Kâsim el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedr ed-Dîn Hasan b. Kâsim b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî el-Mısrî el-Mâlikî. *el-Cenâ'd-dânî fî hurûfi'l-me'ânî*. thk. Fahreddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâdil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'âî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Şeyh İbrahim Ramadân. Beyrut: y.y, 1410.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-Arna'ût. 5 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâ'î el-Cîyânî Cemâluddîn. *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1410/1990.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Sîde, Ebû el-Hasan Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1417/1996.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *İdâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyî'd-Dîn Abdurrahman Ramadân. 2 Cilt. Dımaşk: Matbû'âtu Mecma'î'l-Luğati'l-Arabîyye, 1390/1971.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî. *el-Usûl fî'n-Nahv*. thk. Abdulhuseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- İmru'u'l-Kays, İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî. *Dîvânu İmri'î'l-Kays*. thk. Abdurrahmân el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1425/2004.
- Karlı, Mehmet. "Tebrîzî'nin Tefsirinde Kıraatlerin Anlama Etkisi: Analitik Bir Çalışma". *Mütefekkir* 11/21 (2024), 259-280. <https://doi.org/10.30523>.

- Kurâ'u'n-Neml, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Ezdî. *el-Müneccid fi'l-luğa*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer, Dâhî Abdulbâkî. Kahire: Alimu'l-Kütüb, 1988.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim İtfeyyîş Ahmed el-Berdûnî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Haddâdî. *et-Teokîf alâ muhimmâti't-te'ârîf*. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1410/1990.
- Müneccid, Muhammed Nureddîn. *İttisâu'd-delâleti fi'l-hitâbi'l-Kur'ânî*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Müneccid, Muhammed Nureddîn. *el-İştirâku'l-lafzî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1419/1999.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımeşk: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-Ulvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *el-Cümletü'l-Arabiyyetü ve'l-ma'nâ*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2000.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Lemesatun beyaniyyetun fi nususin mine't-tenzil*. Ürdün: Dâru Ammâr li'n-Neşr, 1423/2003.
- Sîbeveyhi, Ebû Bısr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd 'Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*. thk. eş-Şeyh Ahmed İzzu İnâye. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1419/1999.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1410/1993.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Takiyyuddîn es-Subkî, Ebu'l-Hasen Alî b. Abdilkâfî b. Ali b. Temmâm b. Hâmid. *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Tîbî, Ebû Muhammed Huseyn b. Abdillâh. *Futûhu'l-ğayb fî'l-keşfi an kinâ'i'r-rayb*. thk. İyâd Muhammed el-Ğûc. 17 Cilt. Dubai: Câizetu Dubaî'd-Devliyyeti li'l-Kurân, 1434/2013.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî. *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*. thk. Alî Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. Suriye: İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullâh b. el-Huseyn el-Bağdâdî. *el-Lubâb fî ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*. thk. Abdu'l-İlâh en-Nebhân. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Ali Şîrî. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1424.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Mufassal fî sina'ati'l-i'râb*. thk. Alî bû-Mulahham. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 8 Cilt. y.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957.